

Interethnic
Stereotypes and
Identity Models

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE^{*)}

ANDREI POPESCU

In its first part, the article discusses theoretical aspects regarding stereotypes. The second part focuses on stereotype component of the Romanian national-majority identity models about ethnic minorities from Romania. "Auto-stereotypes" and "hetero-stereotypes" of the Romanians are analysed using statistics resulted from a questionnaire based field research. Bogardus' scale has been used to measure the social distance between the Romanian majority and the ethnic minorities; the case of Roma minority has been emphasised.

I. CONSIDERAȚII TEORETICE

1. Implicații conceptuale și operaționale ale teoriei stereotipurilor

Ceea ce se știe astăzi despre existența și formele de manifestare ale stereotipurilor este destul de asemănător cu ceea ce se știa acum, de exemplu, 40 de ani. Adică: stereotipurile sunt mijloace cognitive utilizate de către subiecții cunoscători, membri ai proceselor de interacțiune socială, pentru a opera procese adaptative în raport cu propria identitate. Dacă ele sunt eronate sau nu, dacă conțin adevăr și cât, dacă au consecințe negative în planul relațiilor sociale sunt întrebări la care răspunsurile de până acum ale literaturii de psihologie socială nu au lămurit îndeajuns. În general, atunci când se discută despre stereotipie, se alocă acestui produs al mentalului uman o conotație peiorativă, negativă, neglijându-se că există nu doar stereotipuri negative, care impun distanța socială și depreciază, ci și stereotipuri pozitive, care dau valoare și facilitează apropierea umană. Modificarea unui stereotip negativ pune în loc nu dispariția acestuia, ci formarea unui stereotip pozitiv. De multe ori stereotipurile sunt asociate mai mult sau mai puțin corect cu

^{*)} Studiul a fost realizat cu ajutorul unui grant din partea Delegației în România a Comisiei Comunităților Europene.

alte entități mentale, la fel de "fuzzy", anume prejudecățile, și unele comportamente, cum ar fi discriminarea. Stereotipurile sunt asimilate prea des prejudecăților și se rezumă la prejudecățile de valoare negative atribuite unui grup diferit de propriul grup. Nimic însă, nu împiedică de a privi realitatea mentală și altfel: toate prejudecățile sunt stereotipale, dar nu toate stereotipurile sunt prejudecăți. De multe ori cercetarea socială se încapățânează să identifice modul în care funcționează realitatea cu modul în care pot fi construite schemele de cercetare. Câteodată devine non-cunoaștere faptul că stereotipurile se consideră ca non-adevărute numai pentru că ele nu respectă modelul "rațional" și de adevăr al schemelor de cercetare. Problema exactității și a veridicității în cercetarea cogniției sociale nu duce departe dacă se menține actuala prejudecată conform căreia cunoașterea individualizată, a persoanei, este mai corectă din punct de vedere obiectiv sau moral decât cunoașterea categorială, în care influențele grupului produc distorsiuni și generează stereotipuri, deci incorectitudine în raport cu "adevărul" și imoralitate, prin consecințe discriminatorii. Poate că fundamentul acestei atitudini față de o astfel de problemă de cunoaștere este excesiv univoc: se alocă prea mult credit individului ca subiect cunoscător și capacității sale de a raționaliza eterogenitatea stimulilor sociali care îl "agresează". Perspectiva deificării individului ca observator credibil și animat de intenții raționale s-a dovedit a fi prea săracă pentru a putea împinge mai departe și a genera claritate în înțelegerea proceselor sociale inter și intra-grupale. Perspectiva cognitivă (echivalentul funcționalismului din sociologie) s-a concentrat exclusiv asupra modificărilor adaptative ale individului-subiect și a eliminat deliberat faptul că acesta este la rândul lui obiect al re-adaptării sociale permanente.

În prelungirea relativei confuzii epistemologice s-au construit de-a lungul aceleiași perioade de construcție teoretică și instrumente de măsură, menite să valideze empiric aporiile paradigmatică. În mod normal, aceste încercări de a operaționaliza

za teorii și concepte poartă în ele ideologia autorilor schemelor de cercetare și măsoară ceea ce aceștia au crezut că este măsurabil.

Este prea cunoscută, de exemplu, scala distanței sociale, aparținând lui Emory Bogardus. Supoziția centrală a acesteia este că oamenii posedă o dimensiune comportamentală a atitudinilor lor, care sunt responsabile de maniera în care reacționează față de alți oameni, având alte naționalități. Bogardus (1925!) subîntinde distanța socială între respect, ca pol atitudinal neutru al implicării în interacțiuni cu reprezentanții altor naționalități și acceptanța maritală, ca pol atitudinal extrem de pozitiv posibil în interacțiunea în aceste interacțiuni. Aceasta este dimensiunea pozitivă a dispozițiilor comportamentale identificate de Bogardus. Evident că există și o dimensiune negativă care indică respingerea, în diverse grade de intensitate, a membrilor altor naționalități: refuzul de a fi colegi de muncă (primul interval, relativ neutru al pantei pozitive a scalei), refuzul de a fi membri ai aceleiași comunități, refuzul de a-i primi - chiar ca vizitatori - în propria țară (ultimul interval extrem de negativ din panta negativă a scalei). Scala distanței sociale s-a bucurat, atât la vremea respectivă, cât și în prezent de o notorietate mai mult didactică. Chiar și în condițiile în care reluarea conceptului în perioade de crize punctuale ale societății americane - desegregarea învățământului, inserția socială a refugiaților din Asia de sud-est ca urmare a războiului din Vietnam, terorismul de inspirație fundamentalist islamic - a arătat valențe operaționale intacte pentru a măsura intențiile comportamentale și, prin acestea, atitudinile cetățenilor americani față de problemele proprii lor țări. O cercetare extrem de laborioasă, publicată în 1968 de către TRIANDIS, VASSILIOU și NASSIAKOU (*The cross-cultural studies of subjective culture, Journal of Personality & Social Psychology*, 4, 1968) validează intuițiile lui Bogardus: există o mare variație în intențiile comportamentale atunci când oamenii trebuie să se pună în situații interactive cu membri ai altor culturi. Echipa lui Triandis demonstrează statistic (metoda analizei factoriale

le) că relațiile interpersonale între membrii diverselor grupuri etnice sau culturale au două dimensiuni pozitiv-negativ și formal-informal. Ei restrâng numărul de factori la 5 (față de cei 7 propuși de Bogardus): respect, accept marital, prietenie, distanță socială, dominație (subordonare). De exemplu, prietenia este un factor bivalent: informal și pozitiv, iar distanța socială un factor monovalent: formal. Această direcție de cercetare, eminamente comportamentală, deschide cutia Pandorei mai direct și reușește să evite schemele sofisticate pe care le presupune cercetarea prin metode verbale (listele de adjective sau atribute care evidențiază atribuirile categorice). Și această evitare este, poate, obiectivul cel mai important al studiului atunci când avem în vedere comportamentele directe: discriminarea, etnocentrismul și naționalismul exclusiv.

Măsurarea încălcărilor cognitive (evitând dimensiunea afectivă, deci propensiunea atitudinală) a stereotipurilor a încercat să fie orientată, după cum am văzut, în funcție de valoarea de adevăr a judecăților sociale. HAȘTIE și RASINSKI (The concept of accuracy in social judgement, BARTAL și KRUGLANSKY (editori), *The Social Psychology of Knowledge*, 1988) își pun problema corespondenței dintre trăsăturile reale pe care le prezintă grupul stereotipat și atributele stereotipice atribuite. Ei notează că problema măsurării "adevărului" stereotipurilor are trei nivele: a. măsurarea credințelor stereotipice față de membrii grupului vizat, b. măsurarea atributelor "adevărate" ale grupului respectiv, c. măsurarea corespondenței dintre credințele stereotipale și atributele "adevărate". Problema unui astfel de demers este aceea de a scăpa de un viciu circular al cunoașterii. Dacă purtătorul de stereotipuri este marcat de o tendință de supra-evaluare a propriului grup devine contraproductiv să măsurăm atributele adevărate pe care acestea le atribuie propriului grup. Pentru că și grupul la adresa căruia se emit stereotipurile și de la care dorim să aflăm adevărul, atributele pe care și le atribuie, suferă de același proces de distorsiune stereotipală. Atunci, ce măsurăm? Re-

flectarea în oglindă a erorilor de evaluare nu poate fi luat drept criteriu al adevărului.

În măsurarea credințelor stereotipice există cam două tipuri diferite de măsurători. Triandis și Vassiliou, 1967, au utilizat liste de adjective întocmite de experți, cu care s-au "măsurat" atributele considerate tipice unor grupuri, și prin metoda analizei dispersiei s-au analizat cele mai frecvente atribute considerate relevante pentru majoritatea membrilor grupurilor respective. Metoda a fost etalonată asupra mai multor țări și culturi, dar s-a lovit de diferențe culturale extrem de greu de depășit, caz tipic în măsurarea componentelor verbale ale atitudinilor. Atribute precum "industrious" sau "lazy" au semnificații diferite în peisajul cross-cultural. McCauley și Stitt (An individual and quantitative measure of stereotypes, *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 1978), propun o altă metodă de a măsura diferențele percepute și cele atribuite. Ei supun comparației atribute specifice, ce diferențiază grupul vizat de stereotip nu de grupul celor care îi evaluează, ci de atributele altor grupuri. Comparația intenționa să vizeze dacă astfel se poate controla obiectivitatea, pentru că subiecții pot rămâne obiectivi, conform supoziției modelului. Și de această dată apar unele limite inerente acestui tip de cercetare. De exemplu, similitudinea religioasă sau rasială cu "judecătorii" au făcut ca anumite atribute ale celor judecați, să fie accentuate și altele, diminuate. Variabila sex a indus și ea diferențe semnificative; atunci era vorba să se atribuie calități depreciative, indiferent de etnie sau religie. Problema "adevărului", chiar și relativ, conținut de stereotipuri s-a amânat, din nou, pentru o dată neprecizată.

Un alt demers, mai puțin ambițios, a fost inițiat prin comparația heterostereotipurilor cu autostereotipurile, eliminând astfel univocitatea evaluărilor și atribuirilor – Abate și Berrien (Validation of stereotypes: Japanese vs. American studies, *Journal of Personality and Social Psychology*, 7, 1967). Modelul teoretic al studiului se apropie mai mult de originea naturii stereotipale: contactul interactiv sau lipsa acestuia, cunoscut fiind

că heterostereotipurile, atribuirile la adresa altui grup, au o relație funcțională cu autostereotipurile, atribuirile la adresa propriului grup. Indiferent de modularea reciprocă dintre aceste stereotipuri o astfel de comparație este cu mult mai validă formal, întrucât se lucrează numai în registrul stereotipal, independent de normele "adevărului" cognitiv, deși autostereotiparea este considerată de către autori "producere de verotipuri".

Problema adevărului conținut de stereotipuri și care, la limită, ar avea o legătură directă cu legitimitatea percepută a unor consecințe atitudinale (de genul discriminării manifeste) a preocupat și încă mai preocupă cercetătorii. Non-"adevărul" stereotipurilor a fost privit, încă de la început de către autorii domeniului drept indicator al erorilor de atribuire. Există o imensă literatură pe tema erorilor de atribuire stereotipală. Dar cele mai multe dintre contribuții se pierd în rafinatele forme sau în exerciții pletorice asupra distorsiunilor produse asupra "informației sociale". Și această insistență presiune spre a găsi argumente asupra greșelilor pe care le face observatorul individual, implicat mai mult sau mai puțin intens în contactele intergrupuri este malignă. Pentru că nu modul de producere, menținere sau schimbare a stereotipurilor este cel care interesează astăzi, ci efectele pe care acestea le pot induce asupra comportamentelor deschise ale oamenilor reali, asupra modului în care ei își justifică acțiunile, a manierei în care susțin valori în grupurile din care fac parte, a felului în care devin subiect al manipularii ideologice și al controlului prin așa-numita mentalitate "corectă".

2. Judecăți și comportamente sociale sub influența stereotipurilor

Cercetările pe aceasta temă sunt un bun exemplu pentru modul în care conceptul "tendință subiectivă" a fost analizat și discutat în psihologia socială. Studiile care s-au ocupat de influența stereotipu-

rilor asupra judecăților sociale au examinat impactul pe care îl are informația categorială atunci când este prezentată împreună cu cea individuală. Se pare că utilizarea conceptului de tendință subiectivă depinde de tipul de judecată care este implicată: trăsături de personalitate, (inclusiv evaluări ale acestora), atribuirii cauzale, luarea deciziilor. Cercetările demonstrează că stereotipurile influențează adesea judecățile sociale, însă nu orice influență este denumită tendință subiectivă și considerată ca fiind suficientă pentru a demonstra o tendință.

2.1. Trăsăturile de personalitate

Un recent model constructivist, JUSSIM, ("Social perception and social reality: a reflection-construction model", *Psychological Review*, 98, 1991), a definit o tendință perceptuală particulară care ia naștere când țintele se percep a avea un comportament mai apropiat de credințele sociale ale celui care percepe. Adică: tendințele subiective se vor manifesta numai când influența stereotipurilor este atât de puternică, încât relația dintre stereotipuri și judecăți este mai puternică decât cea dintre stereotipuri și atributele reale ale țintei sociale. Rezultă că, tendințele subiective nu pot fi definite independent de conținutul stereotipal.

2.2. Luarea deciziilor

BODENHAUSEN, ("Stereotypic biases in social decision making and memory: testing process model of stereotype use", *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 1988) sugerează existența unei tendințe în procesul de luare a deciziilor. Un grup de subiecți a primit trei feluri de informații despre o persoană care a încălcat legea și care trebuie să fie pedepsită: informația despre apartenența la grup (alb vs. hispanic), natura faptei (stereotipică vs. nestereotipică pentru grupul respectiv), informații individuale ținând de circumstanțele producerii faptei (relevante vs. nerelevante pentru înțelegerea ei). Decizia pe care trebuiau să o ia subiecții se putea baza pe stereotip (o pedeapsă mai

mare pentru concordanță cu stereotipul) sau pe informațiile individuale (o pedeapsă mai mare când erau prezente informații nerelevante pentru înțelegerea faptei). Plecând de la datele acestui experiment se nasc cele trei modele teoretice imaginare de Bodenhausen:

1. Un model euristic care ia în considerare tendințele subiective și care prezice faptul că judecățile vor avea la bază stereotipuri, chiar și atunci când există informații individuale. Aceasta înseamnă ca decizia va fi mai severă în cazul informațiilor concordante cu stereotipul, indiferent de prezența sau absența informației individuale.

2. Un model al informației "pre-concepute", ce presupune că stereotipurile vor fi folosite ca bază pentru judecată doar în ultimă instanță, când nici un fel de altă informație nu este prezentă. În consecință, efectul informațiilor concordante cu stereotipul va fi observat numai în cazul când nici o informație relevantă nu este prezentă.

3. Un model "andersonian" (inspirat de un autor care a studiat independența față de stereotipuri atunci când subiecților experimentului le erau administrați stimuli care produceau competiție și sancțiuni pozitive) bazat pe ipoteza integrativă, în care stereotipurile sunt folosite ca bază pentru luarea deciziei în mod independent (sau în combinație cu) de alte informații prezente. Acest model implică faptul că luarea deciziei ar trebui să se bazeze atât pe informațiile stereotipice cât și pe cele individuale sau relevante.

Observând că informațiile stereotipice au eliminat efectul celor individuale, Bodenhausen apreciază că modelul euristic este cel mai valabil, ceea ce înseamnă că se modifică procesarea informației prin selecția informației relevante.

2.3. Comportamente cauzate de stereotipuri

TAJFEL, 1981, crede că psihologii sunt de acord că stereotipurile pot conduce la comportamente discriminatorii în relațiile dintre grupuri și că, de ase-

menea, ele servesc ca justificări ale acestor comportamente. Motivul pentru care psihologii au eșuat în a găsi strategii eficiente de schimbare a stereotipurilor este, probabil, acela că majoritatea lor presupun că atitudinile discriminatorii sunt determinate de stereotipuri. Încă de la clasicul studiu al lui LaPierre (1934), cercetările nu au reușit să facă clară relația dintre stereotipuri și comportamente. Puterea predictivă a stereotipurilor este, mai degrabă, scăzută, fapt reflectat de studii ce au arătat inconsistențe majore între stereotipuri și comportamente (J.C. BRINGHAM, "Ethnic stereotypes", *Psychological Bulletin*, 76, 1971). Apoi, dacă stereotipurile pot conduce la comportamente discriminatorii, acestea, la rândul lor, vor întări stereotipurile. Nici un studiu nu a putut demonstra faptul că scopurile pot influența relația dintre comportamente și stereotipuri. Deci, teoriei îi este indiferentă suma consecințelor pragmatice ale stereotipurilor ca și funcția pe care acestea o exercită asupra conduitelor oportune sau dezirabile.

"A percepe" și "a gândi" înseamnă "a face": o abordare pragmatică a acurateței. SWANN, "Quest for accuracy in person perception: A matter of pragmatism", *Psychological Review*, 91, 1984) propune luarea în considerație a ipotezei că oamenii își formează impresiile (judecățile sociale) cu un scop anume și procesele percepției sunt destinate să-i faciliteze subiectului atingerea acestor scopuri, iar acuratețea credințelor sociale ar trebui să fie determinată de gradul în care percepțiile servesc acestor scopuri. Deci acuratețea trebuie măsurată în contexte naturale și interpersonale bine definite în termeni instrumentali. Ideea de bază a studiului propus de ZEBROVITZ, McARTHUR, BARON, 1983, ("Toward an ecological theory of social perception", *Psychological review*, 90, 1983) este că percepția socială este adaptativă sau ecologică. Percepția nu implică în mod necesar procese cognitive superioare ci, cel mult, este o chestiune de descoperire, de ajustare la valențele utilitare ale mediului. Informația ecologică cea mai semnificativă este cea utilă pentru supraviețuire sau atingerea scopurilor personale, cum ar fi apropierea de cei pe care îi plăcem

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

și distanțarea de cei care nu ne plac. Erorile se produc atunci când cunoștințele noastre nu permit atingerea acestor scopuri comportamentale.

3. Cum și cui servesc stereotipurile?

Înseamnă că stereotipurile sunt eronate? Sau purtătoare de ne-„adevăr” dacă ele sunt utile, dacă permit acțiuni adaptative, atingerea scopurilor comportamentale? Dificultatea pe care o produce teoria existentă este aceea că explicația pragmatică a fost concepută pentru a clarifica comportamentele interpersonale, în timp ce relația dintre comportamente și stereotipuri este considerată mai mult la nivelul relațiilor intergrupuri. Dar, după SNYDER și Swann (”Behavioral confirmation in social interaction: from social perception to social reality”, *Journal of Experimental Social Psychology*, 14, 1978) procesele stereotipice pot fi considerate un caz particular al percepției interpersonale și pot juca un rol semnificativ în contexte interpersonale. Stereotipurile au valoare instrumentală în momentul în care se desfășoară interacțiuni între membrii grupurilor care împărtășesc aceleași stereotipuri. Consensul devine, în acest caz, unul pragmatic și are utilitate în direcția menținerii relațiilor și a ușurării interacțiunii sociale. Ce înseamnă abordare pragmatică atunci când o considerăm la nivel intergrupuri? Ce valoare adaptativă pot avea comportamentele de discriminare? Și Tajfel se apropie de o asemenea judecată, când scrie (1991) că împărtășirea credințelor poate fi folosită ca motiv de justificare a acțiunilor îndreptate împotriva altor grupuri, indiferent dacă acestea produc discriminare sau chiar eliminarea contactului cu acele grupuri.

4. În concluzie...

Incorectitudinea cognitivă nu este mai prezentă decât în alte cazuri de

distorsiuni perceptive și judicative. Incorectitudinea comportamentală nu a fost evidențiată decât la nivelul relațiilor dintre grupuri. Stereotipurile par să fie deosebit de utile când se ia în considerare nivelul relațiilor interpersonale de grup, cazul grupului propriu - solidaritate, consistență cognitivă etc. - și mai puțin utile când susțin comportamente îndreptate direct sau indirect împotriva altor grupuri - xenofobie, rasism etc.

A imagina și susține că stereotipurile au o natură maladadaptativă este o gravă eroare. Tendințele subiective (”erorile?”), pot avea un rol adaptativ prin faptul că ele contribuie la menținerea stereotipurilor, iar acestea, la rândul lor, ajută persoana la acomodarea cu complexitatea mediului și reducerea efortului cognitiv. (modelul ”leneșului cognitiv” pe care nu l-am menționat până aici). Chiar dacă sunt ”false” (eufemism convenabil), stereotipurile pot avea o valoare pragmatică relativă și pot servi unor funcții sociale, permițând interacțiunea între membrii grupului și, prin aceasta, atingerea scopurilor în interacțiune. Deci, valoarea lor de adevăr este o convenție de grup, menită să desemneze un instrument al coeziunii și o tactică a interacțiunii în exteriorul granițelor grupului. Valoarea de non-adevăr apare atunci când raporturile cu celelalte grupuri sunt prejudiciate de solidaritatea într-o convenție internă care afectează libertatea celui alt grup de a răspunde interacțiunii conform propriei valori de adevăr.

II. STUDIU DE MODELE IDENTITARE ÎN ROMÂNIA

1. Modelul cercetării

Studiul stereotipurilor și al modelelor identitare a avut drept obiectiv identificarea componentei stereotipale a modelului identitar al majorității etnice din România, și anume, cea care are ca obiect

membrii etniei rromilor, minoritate etnică semnificativă.

Studiul s-a realizat prin cercetare de teren cu ajutorul interviurilor standardizate (chestionarelor), aplicate unui eșantion reprezentativ național. Eșantionul, în volum de 1600 de persoane, este de tip probabilistic, bistadial, și stratificat după variabilele sex și vârstă. Anchetele de teren s-au desfășurat prin 126 puncte de eșantionare, din 88 de localități din toate cele 41 de județe și municipiul București de către operatorii de teren ai Institutului ESOP OMEGA.

Chestionarul a fost structurat prin mixarea a două categorii de stimuli: verbali și comportamentali, având în vedere tipul de deficiențe pe care îl prezintă fiecare din cele două metode. De asemenea, au fost introduse în lucru mai multe dintre metodele convenționale tradiționale utilizate în cercetări de acest tip: scala distanței sociale (tip Bogardus, varianta Triandis), inventarul trăsăturilor ce pot descrie personalitatea modală a etniei rromilor, diferențialul semantic (tip Osgood) pentru delimitarea între auto și heterostereotipuri, metode proiective de tip "dacă... atunci...", metode calitative (scale adjectivale și predicative) etc. Chestionarul a conținut numai întrebări cu răspunsuri închise și a fost administrat de către operatori la domiciliul subiecților.

Supoziția fundamentală a cercetării a conținut ipoteza că modelul identitar al majorității este constituit dintr-o puternică asociație de stereotipuri la adresa minorităților, fapt care îngreunează constituirea unui model identitar consociațional, deschis toleranței și încrederii în alteritate.

Câte out-groupuri au românii? Dincolo de interesul față de răspunsul la această întrebare, studiul a încercat să determine cum arată percepția diferențelor față de propriul grup, in-groupul etnic și câte out-groupuri sunt perceptibile în cultura subiectivă a românilor.

Studiul și-a mai asumat obiectivul de a măsura distanța dintre auto - și hetero-stereotipuri (acestea din urmă elaborate la adresa minorității rromilor). Pentru acest obiectiv a fost construită o scală de tip

"diferențial semantic" cu trei dimensiuni: evaluare personală, evaluarea activității, evaluarea potenței. Fiecărei dimensiuni i-au fost alocate un număr de șase întrebări. Tehnica permite alocarea de scoruri metrice pe fiecare dimensiune a scalei și, în funcție de necesități, a scorului global al auto - și hetero-stereotipurilor pentru subeșantioane. Metoda aparține clasei de instrumente de măsură a conținuturilor stereotipurilor ce utilizează stimuli verbali.

Minoritățile au fost identificate în mare măsură ca out-groupuri iar stereotipurile la adresa acestora se alimentează prin mecanica atitudinală evidențiată de studiile clasice (teoriile cognitiviste): atitudini favorabile față de in-group (grupul majorității) și atitudini defavorabile față de out-group (indiferent care minoritate ar juca acest rol). Atitudinile defavorabile susținute de stereotipuri generează distanța socială și prin implicații conduc la discriminare latentă. Distanța socială devine mai evidentă atunci când între grupuri se percep competiție pentru resurse și status social.

Una dintre întrebările fundamentale ale temei a fost următoarea: ce determină judecățile sociale să devină stereotipuri? Răspunsul este multiplu: a. un grup (presupus out-group) este evaluat global, nediferențiat și i se atribuie omogenitate; b. membrii grupului respectiv sunt diferiți sau foarte diferiți de cei ai propriului grup; c. față de out-group sunt folosite atitudini depreciative, defavorabile; d. dacă este vorba de competiție pentru putere și/sau resurse apare manifestă distanța socială. Prezența primelor trei caracteristici, cel puțin, indică prezența stereotipurilor. În această supoziție este inclusă și axioma după care și percepția propriului grup lucrează tot după mecanica stereotipală, dar în sens pozitiv.

Distanța socială a fost măsurată prin tehnica atribuită lui Bogardus și îmbunătățită de-a lungul timpului de alții. Au fost incluși în scală 5 factori, considerați a fi independenți între ei: a. distanța socială; b. subordonarea; c. respectul, d. prietenia; e. acceptanța maritală. Tehnica distanței sociale a fost aplicată în raport cu

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

trei grupuri minoritare - maghiarii, romii, germanii - atât la nivelul scorurilor globale, cât și al scorurilor pe dimensiuni particulare.

Granița (subiectivă) a in-groupului este concepută (în teorie) a fi impermeabilă, iar solidaritatea cognitivă a acestuia, datorită distanței sociale, este atribuită necesității coeziunii de grup, factor motivant pentru identitatea personală. Problema centrală a realismului acestei ipoteze constă în verificarea omogenității presupuse de stereotipurile la adresa out-groupului. Din literatura de specialitate se cunoaște deja că stereotipurile întrețin substanțial percepția omogenității trăsăturilor atribuite membrilor out-groupului. Se mai cunoaște, de asemenea, că atribuirea de omogenitate este invers proporțională cu numărul și intensitatea contactelor interpersonale ale membrilor in-groupului cu cei ai out-groupului. În aceste condiții, solidaritatea cognitivă cu grupul poate să scadă dacă (unii dintre) membrii in-groupului au sau au avut interacțiuni individuale cu membrii out-groupului. În consecință, stereotipurile susținute de aceștia pot să nu susțină integral distanța socială indușă de ideologia in-groupului și predispoziția la discriminare poate ceda locul predispoziției la toleranță (în funcție de natura și efectele contactelor interindividuale).

Impermeabilitatea grupului poate fi măsurată, până la un punct, prin extrapolarea distanței sociale. Dar numai până la un punct, întrucât conceptul "distanță socială" nu implică blocajul sau interdicția contactelor interpersonale ale membrilor a două grupuri, indiferent de intensitatea simbolică a distanței sociale. În termeni ipotetici, prezența în planul atitudinal a distanței sociale ar declanșa prohibiția, întărită de normele grupului, asupra contactelor cu membrii out-groupului. Însă lucrurile nu stau așa nicăieri, deoarece prezența stereotipurilor, chiar și în situații discriminative, nu blochează interacțiunile dintre in - și out-group. Pentru a măsura permeabilitatea grupului majoritar la interacțiune și, implicit, slăbiciunea cognitivă a stereotipurilor, studiul și-a propus să măsoare intențiile comportamentale interac-

ve cu membrii out-groupului romilor. Tehnica este de tip proiectiv și subîntinde următoarele șapte dimensiuni (conform tipologiei funcțiilor grupurilor umane emisă de Bronislaw Malinowski): vecinătate, metabolism (sănătate), educație, activitate, reproducere (dragoste), comunitate, prietenie. Având în față stereotipurile și distanța socială, se poate verifica acum următoarea ipoteză: stereotipurile nu produc blocaje ireversibile ale interacțiunii cu membrii out-groupului. Și reversul acestei relații este tot generator de ipoteză: cu cât stereotipurile sunt mai laxe, cu atât predispoziția spre interacțiune tinde să fie mai prezentă.

Cum s-a putut constata din sinteza consacrată literaturii specializate, problema verității stereotipurilor pare a fi un demers lipsit de utilitate pentru cunoașterea socială. Aceasta se poate, însă, observa cu mai mult realism dacă este posibilă evidențierea relației între stereotipuri și comportamentele deschise sau, în cazul minimal, între stereotipuri și intențiile comportamentale. Cum din stereotipuri, de regulă, se poate reconstitui structura comportamentală virtuală a distanței sociale, problema studiului pe care îl propunem este determinată de consistența sau lipsa de consistență a relațiilor dintre stereotipuri și comportamente (intenții comportamentale). Consistența acestei relații indică prezența latentă a adeziunii la ideologia in-groupului și poate produce, în anumite condiții, discriminare iar inconsistența ei poate conduce la o poziție relativ diferită de această ideologie.

Identificarea conținutului categorial al stereotipurilor a fost un alt obiectiv al studiului. În afara tehnicii diferențialului semantic, va mai fi utilizată o altă tehnică verbală de măsură. Și anume, identificarea de verbe, substantive și adjective care pot defini - sub forma personalității modale - grupul romilor. Tehnica a mai fost utilizată în România de către alți cercetători și rezultatele studiului vor conduce la validarea sau invalidarea acelor rezultate. În afara acestora, vor fi evaluate anumite atribute comparative care pot sublinia diferențele percepute dintre in-groupul

majoritar și out-groupul minoritar.

Mecanismele de construcție identitară funcționează, în mod inevitabil, având ca suport stereotipuri (atât față de propriul grup cât și față de alte grupuri din orizontul social), entități cognitive cu o înaltă încărcătură de subiectivitate, după cum recunosc specialiștii. Dar tot ei recunosc că în fiecare model identitar există o zonă conflictuală latentă. Aceasta ia forma etnocentrismului dacă grupurile minoritare sunt "sanctionate" cu atribuirea exclusiviste față de accesul la status, resurse sau putere, sau iau forma vinovăției și a culpabilității dacă majoritatea, de exemplu, se vede nevoită să recunoască discriminarea la care sunt supuse grupul/grupurile minoritar/e. Dacă acest conflict promovează conștiința necesității de a reduce intoleranța față de codurile sociale alternative propuse de minoritate/minorități, stereotipurile vor înregistra mutațiile sugerate de Moscoviici prin conceptul "conversiune". Deși această mutație presupune existența conflictului identitar, forma acestuia este cea mai "blândă" și mai puțin disruptivă. Dacă, din contră, majoritatea refuză recunoașterea dreptului la alteritate, iar stereotipurile se radicalizează, conflictul identitar se adâncește pentru că majoritatea va exacerba propriile norme, principii organizatoare și coduri sociale în defavoarea grupurilor minoritare care la rândul lor vor adopta poziții prin care își vor enunța legitimitatea propriilor coduri, ceea ce va provoca escaladarea conflictului în competiția pentru resurse, status și putere. Condiția alterității și percepția ei va fi măsurată prin tehnica comparației, în ceea ce privește distanța socială, și prin gradele de diferență pe care eșantionul le impune în raport cu principalele grupuri minoritare (10 la număr). Existența unor gradiente diferite de evaluare a acestor grupuri minoritare (tot atâtea out-groupuri), poate sugera existența unui unghi nou de abordare: conversiunea diferențială. Cu cât mai "distanțat" perceptiv și evaluativ va fi un out-group, cu atât influența acestuia în sensul reducerii intoleranței va fi mai mică, iar alteritatea mai puțin acceptabilă.

Un alt obiectiv al studiului s-a

concentrat în jurul identificării substanței conflictuale a distanței dintre in-groupul majoritar și out-groupul minoritar al romilor, conflict ce poate explica structura și conținutul stereotipal manifestat de membrii in-groupului. Conturul și conținutul acestei substanțe conflictuale pot indica atât zonele permeabile din frontiera subiectivă a in-groupului (care oferă sugestii pentru direcția mesajului activ al minorității), cât și clusterile ideologiei identitare majoritare în raport cu accesul grupurilor minoritare la resurse, putere și status social. Conotația etnică a stereotipurilor va fi măsurată în termenii "etnocentrismului" mai curând decât în cei ai "rasismului" sau "discriminării rasiale". Abordarea în termenii ideologiei majoritare, etnocentriste, a procesului de stereotipizare și menținere a distanței sociale aduce, în mod necesar, studiul în zona evaluării temelor conflictuale de identitate ale majorității. Iar acest subiect va constitui substanța concluziilor pe marginea jocului dintre toți indicatorii înaintea menționați.

2. Cum percep românii minoritățile?

Într-un fel împotriva curentului, cercetarea și-a asumat o supoziție cu foarte puțină conformitate față de mentalitatea comună a românilor. Și anume: modelul identitar al majorității este constituit prioritar prin diferențe și constă în mai mare măsură din heterostereotipuri la adresa minorităților, adică a alterității, a diferențelor, și în mai mică măsură din autoevaluări ale personalității modale, adică din autostereotipuri. Modelul identitar românesc este, la prima vedere, un model tolerant întrucât conviețuirea cu alții, la care istoria noastră sud-est - europeană ne-a supus, a produs acceptarea naturală a acestora. Tot la prima vedere, modelul identitar pare deschis la orice experiență produsă de afirmarea identității minoritare. Dar evidențele oferite de experiența ultimilor ani, de evenimentele produse de resus-

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

citarea diferitelor manifestări identitare ale minorităților spațiului național indică, fără dubiu, contrariul. Sau, cel puțin, relativitatea supozițiilor simțului comun, ori a acestei opinii de largă răspândire. "Românul este tolerant și deschis la contacte" reprezintă un clișeu cam subțire și lipsit de acoperire. S-ar putea ca la mijloc să fie vorba de o oarece doză de superficialitate sau, tehnic vorbind, de o tendință de supraevaluare. Rămâne de demonstrat.

Un cuplu de întrebări ale chestionarului a urmărit să măsoare cum sunt evaluate deosebiri și asemănări pe care le percep românii față de diverse minorități. Acest tip de măsură și-a dorit să urmărească dacă există un criteriu care să fundamenteze opoziția între asemănător și diferit, principiu determinant în evaluarea celorlalți și în acceptarea alterității.

Surprinzător, distribuția răspunsurilor la aceste întrebări nu validează nici un criteriu rațional care să stea la baza acestei tendințe. Nici similitudinea religioasă, nici cea a rădăcinilor etnice comune, de exemplu. Avem să aflăm, cu surprindere, că grupurile minoritare cele mai asemănătoare românilor sunt: maghiarii, românii, rușii, bulgarii și grecii! Toate aceste grupuri prezintă ponderi relativ asemănătoare, dar semnificative pe scala asemănării, peste 12%.

În ceea ce privește diferențele față de români, grupurile aflate perceptiv în situație de disimilaritate față de grupul majorității române sunt, paradoxal, cam aceleași: maghiarii, românii, rușii.

În fața acestor rezultate, există doar două interpretări posibile: fie instrumentul de măsură nu a funcționat, iar răspunsurile sunt rodul întâmplării statistice, fie realitatea măsurată este străină perceptiv evaluatorilor, adică membrilor majorității. Înclinăm către a doua interpretare, conform căreia continuumul "asemănător-diferit" nu reprezintă un criteriu uzual de evaluare. Este posibil ca mentalitatea comună să nu includă drept criteriu evaluativ asemănările sau deosebirile.

O altă variabilă pe care a testat-o studiul de față este relevanța noțiunii de amenințare, pericol, din partea minori-

tăților. Pe cât este de firesc că o amenințare, o agresivitate latentă să genereze preeminență perceptivă, pe atât de natural ar fi ca această amenințare să aibe o anumită consistență cu alte evaluări, prin care minoritatea purtătoare de agresivitate să fie sancționabilă. Dar cum vom vedea mai departe, această posibilitate rațională nu este utilizată. Revenind, cea mai proeminentă amenințare vine, în percepția grupului majoritar, din partea maghiarilor, urmată la mare distanță de amenințarea din partea minorității ruse și a celei a romilor. Ca și în alte studii realizate în ultimii ani, se pare că percepția amenințării maghiare nu este uniform distribuită pe teritoriul țării, ceea ce atât la o primă vedere, cât și la o analiză mai profundă poate părea cel puțin ciudat. Exacerbarea pericolului maghiar, așa cum este el perceput în acest studiu, este, într-un fel, o extrapolare a unor teme din discursurile politice actuale ca și a frecvenței cu care problemele afirmării identității acestei minorități apar în propaganda cotidiană. Cum altfel s-ar putea explica rezultatele dezvoltate de răspunsurile la alte întrebări conexe acestui studiu?

De exemplu, o altă măsură a specificului percepției minorităților scoate în evidență din nou pe maghiari. Este vorba de măsura în care minoritățile își respectă tradițiile sociale și culturale. Maghiarii sunt pe primul loc, urmați într-un clasament virtual al respectului față de propria identitate de grup de către germani și evrei. Ceea ce nu este surprinzător. Singurul paradox relativ îl constituie ponderea redusă de respect al propriilor tradiții cu care sunt creditate alte minorități, caracterizate printr-un pregnant spirit de corp, precum românii sau turcii.

O altă evaluare, cea destinată a măsura gradul de solidaritate internă a grupurilor minoritare, a produs, și ea, rezultate relativ surprinzătoare. Grupul care prezintă cea mai proeminentă solidaritate, cea mai mare unitate internă, este cel al romilor, urmat îndeaproape de cel al maghiarilor. În ceea ce îi privește pe cei din urmă, coroborând rezultatele ultimelor două măsuri, cea a respectului față de tradiții și a solidarității interne, considerăm că opoziția

acestora față de evaluarea ca amenințătoare a prezenței acestui grup în interiorul sau proximitatea grupului majoritar este cel puțin ciudată. Primele două măsuri trădează, în fapt o recunoaștere a unor trăsături specifice, performante, care impun respect și nu explică tema pericolului virtual pe care-l reprezintă minoritatea respectivă.

Există, oare, minorități exemplare? Conform datelor prelevate prin studiu, se pare că doar una dintre cele existente în România momentului se poate bucura de acest statut. Este vorba de minoritatea germană. Minoritatea care este, în opinia majorității, cea mai puțin demnă de urmat este cea rusă.

În fine, deoarece a trebuit testată și ipoteza delimitării și respingerii, pentru a întregi spectrul variantelor posibile de expresie ale continuumului similaritate-disimilaritate, am testat și o alta variabilă. Anume, cea a posibilității existenței unui drept moral de a te declara cetățean român. Această evaluare s-a dorit a fi o măsură a gradului în care diferențele se pot exprima mai ușor, luând calea afectivă a respingerii sau excluziunii. Minoritățile cele mai puțin îndreptățite moral, în opinia majorității, de a se declara români, sunt cea a romilor și cea a maghiarilor.

Însumând aceste puncte de vedere, rezultă cu suficientă claritate constatarea conform căreia percepțiile relative ale majorității la adresa minorităților naționale sunt relativ confuze și inconsistente unele în raport cu altele. Cum s-ar putea explica altfel că romii sunt, în același timp și asemănători și diferiți românilor, la fel ca maghiarii, de exemplu? Sau că, în ciuda unui relativ respect pentru consistența internă a grupului minoritar al maghiarilor, coexistă cu acesta un sentiment de excluziune?

Considerăm, strict pe baza datelor prezente, că membrii majorității nu utilizează scale evaluative proprii sau alte "metrice" raționale echivalente pentru a evalua alteritatea în diversele ei forme și că, mai curând, rezervorul perceptiv din care își extrag atribuiri este îndatorat stratului stereotipal din mentalul colectiv. Evaluările comparative nu sunt făcute în

raport cu propriile caracteristici ale grupului majoritar (pe care le vom putea urmări mai departe) în termeni de similaritate sau diferențe, ci într-un alt registru, acela al afectelor, emoțiilor sau al vulnerabilității la informația preformată de alții.

3. Cum se percep românii pe ei înșiși

Autostereotipul

Chestiune delicată, s-ar putea zice, ori de câte ori se deschide acest subiect. Care sunt caracteristicile fundamentale care pot defini românul? Sunt ele valabile pentru toți românii? Din toate regiunile? De toate vârstele? Indiferent de situație?

Cum s-ar putea descrie românul pe el însuși? Și, mai ales, care sunt influențele care se exercită asupra acestei auto-definiții? Ce influențe exercită această părere despre el însuși atunci când are de-a face cu altul, din alt grup, cu altă definiție?

Acestea au fost câteva din întrebările la care am încercat să răspundem prin acest studiu. Nimic mai dificil decât a construi o metrică oarecare pentru a măsura un astfel de portret. Ipoteza de la care am plecat a fost, firește, că există un set de trăsături de-a lungul cărora oamenii se pot compara, asemena și deosebi. Literatura sociologică și de psihologie socială nu se poate lăuda cu prea mare varietate de metode care permit astfel de evaluări. Asa că, inevitabil, am recurs la depozitul clasic de metode, preferând mult-discutata scală a diferențialului semantic, datorată lui Charles OSGOOD (Osgood, Suci, Tannenbaum, *The Measurement of Meaning*, Urbana, University of Illinois, 1957).

Celor trei dimensiuni ale scalei: activitate, evaluare și potență, confirmate și reconfirmate în mod repetat de-al lungul anilor, le-am alocat, fiecareia câte 6 perechi de attribute-perechi, unul pozitiv și unul negativ, pentru a măsura, de-a lungul a 7 intervale, intensitatea prezenței sau absenței caracteristicii respective. Inițial,

lista de attribute-perechi a conținut 20 de itemi. 2 dintre acestea au fost eliminate datorită slabei covariații, astfel încât cele 18 perechi au acoperit dimensiunile propuse de autorii scalei.

Scorurile auto-evaluării pe care și-o atribuie românii sunt preponderent medii ca intensitate. Cea mai mare medie o înregistrăm în dreptul respectului pentru familie (familia este importantă - familia nu este importantă), cea mai mică atunci când este vorba despre efectele acțiunilor sale (cade mereu în picioare, pică mereu prost). În rest, majoritatea auto-evaluărilor se plasează undeva în zona mediană a intervalului pozitiv al scalei. Nici o valoare nu marchează prezența vreunei trăsături negative. În linii foarte generale, putem spune că românul se privește pe sine ca fiind un personaj pozitiv, chiar dacă această calitate sintetică este, în mod dominant, evaluată mai modest. Valorile pe care le respectă în mai mare măsură par a fi familia și atitudinea prietenoasă față de străini. Calitățile cele mai puțin evidente pe care și le atribuie constau în judecări precum: părerea altora este relativ puțin importantă, nu prea știe să facă bani, nu se mișcă prea repede și nu prea reușește să facă ce vrea. De altfel, scorul mediu înregistrat pe dimensiunea potență este și cel mai mic.

Consistența internă a instrumentului de măsură "diferențialul semantic" este și ea mediu-intensă, după cum se poate urmări în tabelele-anexă. Toți coeficienții de corelație ai celor 18 variabile indică un grad semnificativ de varianță comună, cuprinsă între .01 și .05% prag de încredere. Covariația crește atunci când se calculează domeniul de variație comună în interiorul fiecărei dimensiuni. Nivelul de încredere se situează exclusiv sub pragul de semnificație = .01%.

Variația scorurilor pe dimensiunile diferențialului semantic este influențată într-o măsură nesemnificativă de către variabilele care pot descrie eșantionul. Semnificația lipsei unei influențe mai puternice pare a fi următoarea: niciuna dintre variabilele explicative și independente nu afectează variația intensității percepției și

auto-atribuirii unor calități sau "defecte". Deci nu putem vorbi de o determinare liniară a existenței și variației auto-percepției. Ea se deprinde pe cale socială, interactivă și este condiționată de acțiunea și influența altor factori, supraindividuali. Individul este dezarmat în fața influenței mediului social și nu poate opune propriile caracteristici și atitudini modelelor propuse (și/sau impuse) de grup.

În acest fel, devine scutit de orice acuză de ilegitimitate transferul de semnificație pe care-l vom opera atunci când vom considera diferențialul semantic drept stereotip. Conținutul răspunsurilor obținute prin această scală (românii despre români) îl vom denumi, în continuare, auto-stereotip.

4. Cum îi percep românii pe romi

Heterostereotipul

Dacă percepția românilor despre ei înșiși poate fi considerată autostereotip, percepția acestora despre oricare altă minoritate, prin intermediul aceleiași tehnici de măsură, poate fi considerată heterostereotip.

Aplicând aceeași tehnică de măsură, diferențialul semantic, am obținut un tablou diferit de trăsături și calități pe care românii îl atribuie romilor, în raport cu cel al propriilor caracteristici. Mai întâi se cuvine menționat că jumătate dintre perechile de attribute reflectă scoruri negative. Apoi că două dintre dimensiuni, activitatea și evaluarea, înregistrează, de asemenea, scoruri negative. În cele din urmă, că scorurile, ca și în cazul autostereotipului, sunt moderate și se înscriu în intervalul mediu polarizat, fie al pantei pozitive a scalei (potență), fie al pantei negative (activitate). Numai în cazul dimensiunii evaluative înregistrăm oscilații între panta pozitivă și cea negativă.

Valorile cele mai mari le găsim înregistrate în dreptul indicatorilor de tip "potență" - știe să facă bani, este descurcăreț. Ambele se află în partea extrem po-

zitivă a scalei. Pe panta negativă a scalei, avem, de asemenea, două valori negative cu valoare aproape maximă – este prefăcut, este necinstit.

Spre deosebire de autostereotip, heterostereotipul la adresa romilor se bucură de o consistență internă mai mică. Atât valorile corelațiilor de tip "fiecare cu fiecare" dintre variabile, cât și în interiorul fiecărei dimensiuni în parte, sunt semnificativ mai scăzute decât în cazul autostereotipului. Explicația este simplă și naturală. Și, mai ales, rezultă din teoria psihologiei sociale asupra stereotipurilor: tendința de a supraevalua propriul grup și subevalua out-grupul generează comprimarea și simplificarea trăsăturilor out-grupului și generarea de atribuiri externe. Unele valori evaluative devin mai pronunțat negative, altele mai pozitive, astfel încât relativitatea evaluărilor (care ar putea conduce la o creștere a consistenței interne) devine improbabilă. Polarizarea atribuirilor afectează, în consecință, consistența internă a instrumentului de măsură. Iar corelațiile devin mai puțin semnificative față de cazul autostereotipului.

Nu suntem de părere că această realitate (consistența internă mai scăzută a heterostereotipului față de cea a autostereotipului) poate influența semnificația teoretică și statistică a schemei de cercetare pe care o vom urma mai departe. Și anume: tratarea heterostereotipurilor ca variabilă intermediară și explicativă a unor variabile dependente, precum intențiile comportamentale.

Dincolo de semnificația teoretică și practică a unei astfel de abordări a heterostereotipurilor, studiul a mai propus și alte tipuri de măsuri ale percepției de către români a atributelor cu care pot fi investiți reprezentanții tipici ai grupului minoritar al romilor.

De exemplu, măsura a ceea ce se poate numi "personalitatea modală" a grupului romilor. Pentru a alcătui un inventar al trăsăturilor care pot definește, în percepția majoritarilor, personalitatea modală a romilor, am apelat la o tehnică asemănătoare întrucâtva diferențialului semantic, și anume, stimuli verbali din care

trebuiau alese variante forțate de răspuns. Acești stimuli au fost triplu stratificați: adjectiv, substantive, verbe, întrucât studiile disponibile până în prezent au tratat nediscriminativ semnificația discursivă diferențială a acestor "etichete" stereotipale.

Rezultatele indică o consistență puternică a caracteristicilor evidenciate prin metoda diferențialului semantic și prin metoda listelor de cuvinte-etichete. Astfel, predomină atribute cunoscute deja nouă din heterostereotip: uniți (semnificație a solidarității), evitarea muncii (în sensul majorității), simțul afacerilor și al banilor, lipsa de onestitate. Este foarte probabil că aceste rezultate să fie consonante cu alte rezultate, ale altor cercetări, pe tema trăsăturilor personalității modale.

O altă variabilă abordată în studiu, considerată esențială de către teoria psihologiei sociale privind stereotipurile, a fost consacrată măsurării gradului de asemănare sau deosebire dintre membrii grupului minoritar. Teoria evidențiază tendința de a considera că, spre deosebire de propriul grup, unde diferențele sunt "naturale", membrii out-grupului sunt, în mai mare măsură, asemănători. Ei bine, rezultatele studiului infirmă această ipoteză implicată. Percepția deosebirilor interne între membrii out-grupului este semnificativ diferită față de teorie și destul de asemănătoare, ca structură a percepției diferențelor, față de aceeași variabilă referitoare la diferențele sau asemănările dintre membrii grupului majoritar (in-grupului), pe care le presupune teoria.

Această tendință se repetă și în cazul altei variabile, care solicită să se evalueze cât de diferiți față de o posibilă medie sunt romii cu care subiecții majoritari au avut contacte personale. Valoarea și ponderea răspunsurilor indică prezența unei puternice și sensibile percepții diferențiale. Ceea ce, iarăși, contrazice teoria.

În fine, rămânând în același registru, o ultimă variabilă "asemănare-diferență" indică faptul că nici măcar eticheta de "rău", în sensul valorii sociale, nu discriminează mai net între "răii" majorității și echivalenții lor din out-grupul minoritarilor romi.

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

Tendențele percepțive și atributive nu se modifică nici atunci când tema diferențelor este raportată la o imagine afectivă, precum "imaginea României în lume". Rezultatele indică aceeași configurație a atribuirii: și românii și romii au contribuit la degradarea acestei imagini, chiar dacă în măsuri oarecum diferite.

În finalul acestui lanț de variabile, să menționăm și setul de două întrebări care a urmărit să măsoare care ar fi cauzalitatea diferențelor percepute, a distanței dintre normele de grup ale majorității și cele ale minorității, ca și a efectelor acestor norme. Majoritarii sunt de părere că minoritarii nu apreciază codurile grupului ce deține puterea și controlul resurselor (majoritatea), iar ca efect, că își doresc să-și mențină actuala identitate, pentru că preferă să rămână ei înșiși.

Concluzia, parțială, ar putea semnală că, deși există diferențe perceptibile între in-grup și out-grupul romilor, între acestea două există, totuși, foarte multe asemănări; că, în ciuda teoriei care separă

net și tranșant cele două grupuri, diferențele dintre valorile și atitudinile celor două categorii de membri nu sunt atât de evidente. Diferențele care există, în conformitate cu tendințele percepțive evidențiate, s-ar putea rezuma numai la tendințele diferite ale stereotipurilor, nu și la deosebiri mai nete care, eventual, ar putea motiva comportamente de ostilitate manifestă, discriminative. Deosebirile sunt acceptabile și se încadrează într-o "normalitate existențială, percepută ca firească. Părerea noastră este că nimic nu îndreptățește din lectura acestor date să sugerăm, măcar, ostilitate la adresa acestui out-grup al romilor. Percepția globală a romilor, cel puțin la nivelul frecvențelor și distribuției acestora la diverse întrebări, este una de relativă toleranță chiar dacă, uneori, structurile percepțive par să fie dominate de confuzie sau nehotărâre. Granița subiectivă între aceste două grupuri pare să fie permeabilă din partea majoritarilor, deși nu aceeași percepție o susțin și minoritarii.

Tabelul A

	Germani	Romi	Maghiari
Aș participa la pedepsirea publică a... (Distanța socială)	NU	NU	NU
Aș face orice să părăsescă apartamentul/casa alăturată... (Distanța socială)	NU	NU	NU
Aș vrea să-i critic pe față comportarea... (Supraordonarea)	NU	NU	NU
Aș dori să controlez ceea ce face... (Supraordonarea)	NU	NU	NU
Aș sta în aceeași cameră de hotel, la mare... (Prietenie)	DA	NU	DA
Aș accepta să fiu prieten(a) apropiat(a)... (Prietenie)	DA	NU	DA
Aș putea să învăț lucruri interesante de la... (Respect)	DA	NU	DA
Aș avea încredere în părerile... (Respect)	DA	NU	DA
Aș putea să mă îndrăgostesc de.... (Acceptanță maritală)	DA	NU	DA
Aș putea să mă căsătoresc cu.... (Acceptanță maritală)	DA	NU	DA

5. Intențiile comportamentale

Distanța socială

După cum este de presupus implicat, nici un stereotip nu este relevant, din punct de vedere sociologic sau al psihologiei de grup, atâta vreme cât nu are o influență semnificativă asupra sferei comportamentale. Întrucât studiul are deja un antecedent, am apelat din nou la piesele muzeului tehnicilor de cercetare și am optat pentru măsura distanței sociale, ca un posibil indicator al influenței stereotipurilor asupra comportamentelor.

Construcția acestui instrument a respectat principiile proiectate de Emory Bogardus și perfecționate, în timp și cu metode statistice mai rafinate, de către echipa lui Harry Triandis. S-a respectat structura de 5 factori (distanța socială, supraordonarea, respectul, prietenia, acceptanța maritală), fiecărei dimensiuni revenindu-i câte două întrebări. Răspunsurile au fost de tip dichotomic, de tip Da/Nu. În calculul tendințelor de răspuns au fost luate numai ponderile tendențiale ale distribuției, adică majoritatea absolută a răspunsurilor din dreptul fiecărei întrebări și a fiecărui grup. Rezultatele prezintă următoarele tendințe majoritare de răspuns (vezi tabelul A).

O primă observație a tabelului impune, de la sine, o constatare empirică. Față de minoritatea romilor există intenții comportamentale diferite de cele exprimate vis-à-vis de celelalte minorități (prezente în răspunsurile de tip DA), inclu-

zând aici și respingerea comportamentelor negative (distanța socială și supraordonarea). Intenții comportamentale propriu-zis pozitive sunt exprimate la adresa membrilor minorităților germană și maghiară (prietenie, respect, acceptanță maritală).

Punând în ordinea frecvențelor intențiile comportamentale ce traduc disponibilitatea pentru asumarea comportamentelor respective (și respingerea lor), obținem o ierarhie a proeminenței factorilor distanței sociale (vezi tabelul B).

Tabelul prezintă o similitudine atitudinală absolută în privința minorităților germană și maghiară, și o diferență netă a acestor două profile atitudinale față de atitudinile în privința romilor. Toate intențiile comportamentale formale și negative, componente de bază ale conceptului "distanța socială" se regăsesc, în privința germanilor și maghiarilor, în partea inferioară a ierarhiei, având o proeminență scăzută a ponderilor. Atitudinile care predomină la adresa romilor însă sunt mai curând de tip formal și negativ, ceea ce indică prezența unei distanțe sociale latente. Amuzantă, în cele din urmă pare a fi și diferența dintre scorurile și ponderile factorului acceptanța maritală, între profilul atitudinal comun la adresa germanilor și maghiarilor și profilul atitudinal vis-à-vis de romi. Primele două tipuri de atitudine din profilul german-maghiar indică o propensiune mai netă către contacte interpersonale a românilor. Spre deosebire de atitudinea formală, neangajantă și neutră, predominantă la adresa romilor.

Tabelul B

Germani	Romi (Semnificațiile factorilor)	Maghiari
Respect (relativ formal, pozitiv)	Supraordonare (formal, negativ)	Respect (relativ formal, pozitiv)
Prietenie (relativ informal, pozitiv)	Respect (relativ formal, pozitiv)	Prietenie (relativ informal, pozitiv)
Acceptanța maritală (informal, pozitiv)	Prietenie (relativ informal, pozitiv)	Acceptanța maritală (informal, pozitiv)
Supraordonare (formal, negativ)	Distanța socială (formal, negativ)	Supraordonare (formal, negativ)
Distanța socială (formal, negativ)	Acceptanța maritală (informal, pozitiv)	Distanța socială (formal negativ)

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

Acesta ar putea fi considerat cadrul generic din care se pot lansa intenții comportamentale având ca obiect contacte cu reprezentanții minorității romilor. Conceptul de distanță socială, după unii cam perimat ca relevanță teoretică, lucrează totuși destul de viguros. El discriminează statistic destul de net între germani și maghiari, pe de-o parte, și romi pe de cealaltă parte, ceea ce la o primă vedere, pare a fi insuficient de consistent cu datele anterioare, din care a rezultat o relativă deschidere către specificul minorității romilor.

Pentru a proba mai departe rezultatele relativ contradictorii, vom vedea în continuare ce se întâmplă cu scorurile pe dimensiunile intențiilor comportamentale propriu-zise.

Scala intențiilor comportamentale propusă de către studiul nostru este o construcție originală, proiectată a satisface condițiile propuse de modelul funcțiilor universale ale comunităților umane, așa cum au fost ele conceptualizate de către Bronislaw Malinowski (*A Scientific Theory of Culture*, 1944).

Cele 7 funcții reproduc tot atâtea familii de comportamente posibile în cadrul comunităților. Pentru a măsura legătura între stereotipuri și intențiile comportamentale, ca variabile dependente ale lanțului de legături cauzale presupus de modelul cercetării, am optat pentru cupluri de două întrebări ca ilustrări a fiecăreia din cele 7 funcții. Toate întrebările au răspunsurile scalate pe același continuum: de la evitarea oricărui contact comportamental cu membrii minorității romilor, pe panta negativă a scalei, cu un punct de medie intensitate, care presupune indecizia de a adopta un comportament deschis, fie el pozitiv, fie negativ, la inițierea contactelor comportamentale directe și deschise cu membrii minorității.

Analiza frecvențelor de răspuns la acest grup de întrebări indică următoarele tendințe:

1. Respingerea netă a oricărui contact, pe două din cele 7 funcții: prietenie și dragoste, respingere (parțială) a contactelor în cadrul funcțiilor activitate și comunitate;

2. Admiterea netă (parțială) a contactelor în cadrul funcțiilor sănătate, comunitate, educație

3. Ambivalența între admitere și respingere în cadrul funcțiilor vecinătate, educație, activitate.

Rezultă din analiza frecvențelor că, în cadrul celor 7 funcții, (prin însumarea intențiilor comportamentale ambivalente cu cele care denotă admiterea contactelor), există doar una singură în care subiecții majoritari nu ezită să intre în contact cu membrii minorității: sănătatea. Admiterea parțială a contactelor este prezentă doar într-una din ipostazele funcțiilor educație și comunitate. În rest, de-a lungul celorlalte funcții - vecinătatea, activitatea, prietenia și dragostea - prevalează respingerea contactelor, în ponderi variate.

O ierarhie a scorurilor pe scala intențiilor comportamentale, însumând ponderile comportamentelor de contact cu cele ale ambivalenței comportamentale, pune în lumină un trend interesant, și anume, acceptabilitatea de către majoritate a contactelor instituționalizate cu membri ai minorității romilor și evitarea contactelor interpersonale informale, neinstituționalizate. Aranjând răspunsurile de maniera propusă, vom obține următoarea ierarhie a acceptabilității:

1. contactul cu un medic rom (v.33) - funcția sănătate
2. acceptul unei învățătoare romă pentru copii (v.42) - funcția educație
3. acceptul ca un rom să fie șeful poliției comunitare (v.76) - funcția comunitate
4. contactul cu o doamnă romă (v.40) - funcția sănătate
5. vecinătatea cu o familie de romi (v.32) - funcția vecinătate
6. acceptul unui șef rom (v. 70) - funcția activitate
7. locuință în cartierul romilor (v.31) - funcția vecinătate
8. căsătoria unui/unei prieten/e cu un/o minoritar/ă rom/ă (v.71)-funcția dragoste
9. înscrierea copiilor la o școală în care majoritatea copiilor sunt romi (v.41) - funcția educație
10. acceptabilitatea unui primar rom (v.75) - funcția comunitate

11. prietena/prietenul fiului/fiicei este rom/a (v.71) - funcția dragoste
12. camera cu chirie pentru un rom recomandat de un prieten (v.83) - funcția prietenie
13. călătorie de afaceri în străinătate cu prieteni și romi-funcția prietenie
14. parteneri romi de afaceri-funcția activitate.

Din această ierarhie posibilă a intențiilor comportamentale putem deduce preferința pentru interacțiuni constând în comportamente normate, codificate și controlabile și evitarea comportamentelor informale, cu coduri relaționale depinzând de înțelegerea situațională între părți. Majoritarul pare să se simtă mai sigur în contextele în care poate controla, prin coduri explicite comportamentul membrului minorității. Pe de altă parte, dacă acesta este membru al unor structuri instituționalizate, înseamnă că a aderat la codurile majoritare și le respectă, ceea ce îl face credibil și respectabil. Un medic, o învățătoare, un șef al Poliției sunt, pentru majoritari, garanții ale siguranței contactelor, pentru că toate aceste figuri sunt publice și expuse controlului majoritar instituționalizat. Un caz atipic pentru această ipoteză îl reprezintă acceptul contactului cu medicina neconvențională, tradițională. Aici pare să fie implicată valoarea individuală a sănătății (instinctul morții, ar spune psihanalistul), funcție care pare a avea o poziție importantă în mentalul colectiv al majorității.

Rezultatele studiului în această secțiune par a confirma câteva din tendințele evidențiate anterior. Și anume:

- prietenia și dragostea sunt dimensiuni comportamentale față de care membrii majorității au serioase rezerve în ceea ce îi privește pe membrii minorității romilor;
- comportamentele în situații formalizate în care sunt incluși și membrii ai minorității romilor sunt acceptabile din simplul motiv că pătrunderea acestora în structurile formale presupune că respectivii și-au însușit codurile majorității și acționează conform lor;
- respingerea interacțiunii comportamentale cu membrii minorității, pe alte dimen-

siuni decât cele formale și instituționalizate presupune riscul diferențelor de coduri, de valori și norme, ceea ce majoritarul nu este dispus să înfrunte;

- nu se poate constata, în ciuda evidențelor rezultate din stereotip referitoare la competențele financiar-logistice ale minoritarilor romi, că pentru aceste abilități romilor li se cuvine respect și, în consecință, disponibilitate pentru interacțiune comportamentală. Poate părea ciudat că aceste trăsături ale personalității modale nu sunt încurajatoare pentru majoritari. La limită, s-ar părea că este vorba de neîncrederea într-un posibil parteneriat financiar-economic, datorată calităților morale atribuite membrilor minorității.

Chiar dacă distanța socială, în sensul epistemologiei dezvoltate de Bogardus și de continuatorii teoriei sale, nu este prezentă manifest, gradul de restrângere în sfera posibilității comportamentelor interactive cu membrii minorității romilor este similar ca intensitate cu primele două "trepte" ale scalei lui Bogardus: distanța socială și supraordonarea. Majoritarii ar evita, mai degrabă, interacțiunea bazată pe propriile interese, dacă nu au acoperirea instituționalizării acestor raporturi și s-ar delimita net de posibilitatea contactelor ocazionale sau întâmplătoare cu membrii etniei minoritare. Neîncrederea în calitățile (sau "defectele") minorității conduce la un dublu efect comportamental: pe de o parte majoritarii admit prezența minoritarilor în structurile formale și acceptă prezența lor legitimă, pe de altă parte, resping aproape tot ceea ce nu este formalizabil, deci controlabil, în sensul supraordonării lui Bogardus.

În concluzie, se poate afirma sub acoperirea datelor de cercetare, că majoritarii români au multe rezerve atitudinale și comportamentale față de membrii minorității romilor (spre deosebire de celelalte două minorități semnificative - maghiarii și germanii) și că acestea provin din resursele iraționale ale stereotipurilor.

Din punct de vedere statistic, se poate aprecia că un astfel de instrument de măsurare a intențiilor comportamentale poate fi considerat valid. Tabelele privind

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

consistența internă a bateriei de întrebări ca și cel ilustrând corelațiile între cele șapte funcții arată un nivel de încredere foarte mare în relațiile dintre variabile.

Privind acum cantitatea de influență a variabilelor independente și cantitatea de variație adusă de variabila intermediară (heterostereotipul) asupra intențiilor comportamentale (ca variabilă dependentă), constatăm următoarele:

- influența variabilelor independente asupra intențiilor comportamentale sunt aproape neglijabile, iar acolo unde sunt influențe semnificative statistic, ele sunt de sens negativ. Doar două dintre variabilele independente - vârsta și educația - explică o parte din variația intențiilor comportamentale. Sensul acestei relații este clar: cu cât subiecții înaintază în vârstă sau au mai multă educație formală, cu atât intențiile comportamentale sunt marcate de mai multă reținere în privința contactului cu membrii minorității;

- când privim relația dintre variabilele independente și intențiile comportamentale controlând statistic influența variabilei intermediare, sensul influențelor rămâne același, iar intensitatea dependențelor se modifică. Influența celor două variabile independente crește în raport cu unele funcții/intenții comportamentale precum dragoste, prietenie și sănătate, de exemplu;

- intensitatea relațiilor între variabilele din acest lanț este diferită în funcție de mediul de rezidență. De exemplu, în mediul rural, intențiile comportamentale corespunzând funcțiilor prietenie, dragoste, sănătate sunt influențate în măsură mai semnificativă de variabilele independente. În mediul urban, aceste influențe sunt mai difuze, deși există punctual relații mai puternice;

- controlul influenței variabilei heterostereotip nu îmbunătățește și nici nu modifică valorile relațiilor dintre variabilele independente și variabilele comportamentale atunci când este vorba de diferențele dintre mediile de rezidență ale subiecților majoritari;

- aplicând aceeași schemă interpretativă diferențelor care apar între

regiunile cărora aparțin subiecții studiului remarcăm câteva date interesante. De exemplu, în Dobrogea, există o influență negativă puternică a variabilei independente educație (valori negative, desigur) și o influență moderată a variabilei vârstă, negativă de asemenea. Diferențele de intensitate ale acestor două relații sunt semnificative în raport cu valorile coeficienților respectivi la nivelul întregului eșantion. Sau, la fel de interesant, în Banat-Crișana influențele educației devin pozitive, indicând astfel prezența unui anumit model de con-socialitate. Surprinzător și puțin diferit față de intuițiile simțului comun, în Transilvania nu apar influențe atât de puternice precum cele din Banat-Crișana. În provinciile fostului Regat, relațiile dintre variabilele independente și cele dependente sunt, cu sau fără controlul variabilei intermediare, modeste și lipsite de semnificație statistică. Numai în Moldova putem găsi o influență mai puternică, deși negativă, a variabilei vârstă asupra unora dintre intențiile comportamentale.

6. Concluzii

"Etnicul se prezintă, înaintea omului de bun simț, ca o totalitate de însușiri și scăderi sufletești, din care rezultă anumite manifestări caracteristice. Bunul simț fixează aceste manifestări caracteristice în câteva tipuri expresive, pe care le consideră drept realități. Etnicii sunt astfel clasați în vrednici sau leneși, curagioși sau fricoși, cu gust artistic sau cu îndemânări negustorești, după cum întâmplarea face ca o însușire sau o scădere a lor sufletească să iasă în evidență. Bunul simț nu poate prinde structura dinamică a manifestărilor. Și aici este partea lui slabă. Insușiri și scăderi se găsesc în sufletul fiecărui om individual, dar nu statistica însușirilor și scăderilor este hotărâtoare, ci valoarea de circulație a fiecăreia dintre ele.

Aceasta din urmă este de finut în seamă la caracterizarea etnicilor."

Constantin Rădulescu-Motru, *Etnicul românesc*, București, Casa Școalelor, 1942

Rădulescu-Motru are aici dreptate. Hotărâtoare este valoarea de circulație a însușirilor și scăderilor sufletești. Statistica nu știe ce înseamnă dinamica acestora, pentru că nu o poate consemna.

Modelul identitar românesc sau suma părerilor românilor despre ei înșiși este o permanent variabilă sumă de deosebiri și asemănări față de alții. Percepția asemănărilor și deosebirilor față de alții, non-români, conduce la încercări naive de tipologizare. Fiecare dintre subiecții cercetării noastre și-a dat cu părerea despre cum suntem noi (românii) și cum sunt alții, cu care conviețuiesc în spațiul de manifestare al etnicului nostru. Au evaluat spațiul "însușirilor și scăderilor sufletești proprii". Și a rezultat un tip uman, românul așa cum este el. Are calități (este cinstit, respectă tradițiile, respectă legile, este educat, îi respectă pe ceilalți), dar și defecte (nu prea îi reușește mare lucru, pică mai mereu prost, se mișcă lent). Autostereotipul, în această formă este un produs în deplină conformitate cu teoria. Dar, are el valoarea de circulație pe care i-a sesizat-o Rădulescu-Motru? Este foarte posibil ca românii să fie de acord cu acest auto-portret colectiv și să încerce să facă comerț cu el, primind la schimb manifestările celorlalți etnici. Comerțul sau interschimbul tipologic este, însă, condiționat, de mai multe instanțe. Într-o primă sală de judecată s-ar afla caracteristicile celorlalți. Sentința constă în observabilitatea lor, în proeminența cu care ele pot fi percepute (după Rădulescu-Motru, puterea întâmplării ca ele să fie cunoscute). În a doua instanță se aplică criteriile de valoare. Judecata constă în a stabili dacă însușirile sunt bune sau rele, dacă apucăturile lezează sau înnobilează. În această sală de judecată, se decide dacă ceilalți au caracteristici mai mult bune sau mai mult rele. În cea de-a treia instanță, se hotărăște cum afectează caracteristicile celorlalți echilibrul mediului et-

nic și valorilor acestuia, dacă nu cumva putem avea vreun deranj de la alții care sunt altfel. Judecata este globală: tipul acela de om este valabil, tipul celălalt nu este. Urmează ultima instanță, în care se decretează sentințele finale: cu tipul acela putem face schimburi, cu tipul celălalt este bine să nu facem schimburi.

Asemănările și deosebirile față de celalalte etnii, devin astfel valori de circulație. Cine decide aceasta este un mister. Juriile celor patru instanțe nu sunt cunoscute, ele rămân mereu în umbră, după draperie. Doar autoritatea lor este accesibilă cunoașterii. Și forța lor. Poate și numele conspirative: grupul sau mediul social sau mentalitatea colectivă. Oricum, ceva impersonal și imposibil de fixat instituțional. Membrii grupului preiau aceste sentințe fără libertatea de a le pune în discuție, fără speranța unui recurs, fără șansa de a schița o oarecare împotrivire. Sentințele par a fi definitive. Așa da, așa nu.

În acest fel, românilor le sunt puse la dispoziție hărți subiective, pe care sunt trasate granițe și frontiere. Chiar dacă nu sunt explicite sistemele de sancțiuni și recompense ale codului comercial scris, ele circulă în registrul implicit. Iar românul, cinstit, educat, și trăind în respectul legii se supune. Orice ar face sau ar spune ceilalți nu devine evidentă nici măcar prin întâmplare, după cum ar spune Rădulescu-Motru. Ceilalți există, sunt organizați chiar sociotipal. Rezultă că am putea să îi privim prin dimensiunea rațională. Dar este mai bine să îi privim utilitar. Comandamentul suprem: să ne menținem echilibrul propriu de calități și defecte iar schimburile pe care, prin forța lucrurilor, suntem obligați să le facem, să nu aducă vreo schimbare. Sau, cum ar spune filozoful, să nu ne strice înțepenirea în proiect.

Prin această, poate, excentrică sau deplasată introducere în concluzii am vrut să sugerăm că românilor le este străin modelul con-sociațional. Deschiderea la alteritate este nerecomandabilă, deși datele arată o oarecare toleranță. Dar numai toleranța, atât cât este ea prezentă (și măsurabilă) nu este suficientă. Conviețuirea cu ceilalți este o fatalitate, nu locul geometric

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

al schimburilor și îmbogățirilor reciproce. Modelul identitar este prescripționat și nu dobândit prin experiență proprie. Este o normă și nu un construct rațional. Pentru că în fața grupului-moloh, raționalitatea este cea mai slabă apărare. Modelul con-sociațional presupune primatul raționalității și nu al presiunii către conformitatea de grup. Mai mult, presupune deschidere și nu doar toleranță. Putem să acuzăm cei cincizeci de ani de presiune totalitară, dar este foarte probabil că originea modelului trebuie căutată undeva mai în spatele acestei perioade.

Una dintre întrebările pe care a încercat să crească studiul, derivă de mai sus: câte minorități semnificative are modelul identitar românesc? Altfel spus, ce minorități sunt mai vizibile în peisajul spațiului psihologic atașat etnicului românesc. Sau: traducând specializat: câte out-grupuri au românii?

Toate datele de cercetare indică relativ aceeași realitate: maghiarii, germanii, românii. Mai există și alții dar nu sunt atât de vizibili, cel mai probabil datorită faptului că această judecată are la bază criteriul numeric sau zgomotul identitar, deci componente perceptibile ale primului sistem de semnalizare. Rezultatele prezintă două tendințe. Etnicii germani sunt sancționați pozitiv absolut pe toate scalele de măsură. Etnicii maghiari și cei romii primesc și evaluări pozitive și evaluări negative, cum stă bine oricărui stereotip dar, în principiu, ambele grupuri reprezintă un pericol la adresa etnicității românești. În principiu, în acest detaliu ar putea rezida vizibilitatea lor mai accentuată.

Cele trei out-grupuri sunt semnificative pentru observatorul etnic român în măsuri diferite. Distanța socială alături de două din cele trei grupuri-germanii și maghiarii - și le opune pe cel de-al treilea, românii. Ciudățenia nu stă în faptul similitudinii atitudinale față de germani și maghiari, ci în altceva. Și anume că deși maghiarii reprezintă o amenințare psihologică importantă la adresa siguranței etnice românești, rațiunea ar dicta o oarecare circumspecție față de doctrina identitară a grupului iar individual, experiențele contactului interetnic, ar putea fi chiar pro-

fitabile. În ceea ce privește maghiarii, cam astfel ar sta lucrurile. În privința romilor, schema globală acționează, însă, implacabil. Românii sunt un pericol colectiv, dar și individual. Distanța socială devine în acest caz absolut necesară ca atitudine. Din cele trei out-grupuri, germanii sunt acceptabili fără rezerve și în percepția ideologiei grupului și în percepția ideologiei individuale, maghiarii sunt acceptabili conform percepției inter-individuale dar rejectabili în distanța socială, conform mentalității grupului. Un caz similar germanilor, în raport cu care ambele tipuri de atitudine coincid, este cel al romilor. Ei nu sunt acceptabili nici din punctul de vedere al grupului, nici al individului. Distanța socială coincide, în cazul romilor, cu percepția socială.

Cazul relațiilor dintre membrii celor două grupuri se prezintă a fi unul cu un pronunțat contencios afectiv. Sau în primul rând afectiv. Aceasta este singura explicație care ar putea susține ecartul între scorurile de diversele dimensiuni ale auto - și hetero-stereotipului la adresa acestui grup. De exemplu, comparând scorurile pe dimensiunea potență a stereotipului, putem remarca diferențe mari de scoruri (în jurul unei unități de scală pe panta pozitivă) în dreptul a cel puțin trei variabile - știe să facă bani, descurcăreț, reușește ce vrea - zone în care în mod evident românul se autoevaluează inferior și încearcă frustrări majore. Aceste evidențe se adaugă altor diferențe percepute a fi negative și în defavoarea teoretică a romilor (necinstit-ecartul este de aproape trei unități de scală; sinceritatea - diferența este de peste 3 unități de scală; nu respectă legile - suma diferențelor de scor se apropie de 3 unități de scală etc). Diferențele din urmă ar fi acceptabile dacă rezultanta eficienței existențiale ar fi similară pentru români și toți românii ar fi, și ei, victimele anomiei. Dar cum nu sunt, devine foarte probabil ca, din aceste motive, la adresa lor să se manifeste efectele teoriei frustrare-agresiune.

Distanțele mari între scorurile pe variabilele autostereotipului și cele ale heterostereotipului sunt ambivalente. Dacă există distanță mare în favoarea a ceea ce

grupul evaluează pozitiv, este clar că aceste scoruri vor fi superevaluate în favoarea grupului. Cazul diferențelor mari prin care românii se percep favorabil (educat, respectă legile, îi respectă pe ceilalți, este prietenos cu străinii etc.) sunt punctele tari ale autostereotipului în raport cu heterostereotipul. Cauzalitatea atribuirii este internă. Așa suntem noi. În cazul diferențelor defavorabile (amintite înainte), evaluarea are la bază atribuire externe. Nu mai este valabil principiul explicativ așa sunt ei, ci atribuirea externă, sunt așa pentru că noi le permitem. Iar pentru că profită de slăbiciunile grupului majoritar, trebuie sancționați măcar prin ținerea lor la distanță.

Atitudinea depreciativă rezultată din lectura structurii scorurilor diferențiale semantice este una din cerințele reclamate de teorie pentru ca o percepție socială a unui in-grup la adresa unui out-grup să devină stereotip. Cea de-a doua cerință susține că membrii out-grupului sunt foarte omogeni în raport cu caracteristicile grupului. În acest punct, datele noastre nu mai sunt atât de consistente cu teoria. Datele indică că gradul lor de diferențiere internă este la fel de semnificativ ca și cel al grupului majoritar. Ceea ce, însă, îi deosebește, se pare (și nu este un doar un punct de vedere speculativ), este dimensiunea unității și solidarității care li se atribuie. Această formă de percepție, care nu a fost măsurată în literatură, din câte cunoaștem, poate fi substituitul similitudinii. Rămâne ca cercetări ulterioare să valideze sau invalideze această ipoteză. Cea de-a treia cerință reclamă că out-grupul se caracterizează prin diferențe majore față de in-grupul observatorului. Am văzut cum sunt percepute aceste diferențe și în ce sens lucrează ele. Ca urmare, prin utilizarea diferențialului semantic, putem declara că ne aflăm - cu deplină legitimitate - în domeniul auto - și heterostereotipurilor. Judecățile sociale se transformă cu certitudine în stereotipuri când, în condițiile competiției pentru putere și resurse - așa cum susține teoria - in-grupul emite semnale de impunere a distanței sociale față de out-grup. Și aici am avea de-a face cu o posibilă satisfacere a acestei condiții,

având în vedere că sursele de frustrare identificate anterior țin de competiția în domeniul resurselor și, tangențial, de cel al puterii. Distanța socială măsurată la adresa romilor are o tendință relativ exclusivă. Preponderența supraordonării ca dimensiune a distanței sociale față de romi are conotații suficient de clare pentru a bănuși că dorința de control a majoritarilor privește exact acele aspecte care țin de controlul accesului la resurse și putere a minoritarilor.

O alta dintre ipotezele studiului s-a bazat pe o inferență a bunului simț: dacă există stereotipuri cu un anumit profil, există, în consecință, și o serie de comportamente în același sens, care acționează, la rândul lor ca o întărire în sensul consistenței cognitive a stereotipurilor. Așa am ajuns să proiectăm acea baterie de intenții comportamentale. Datele studiului confirmă în cele mai multe cazuri această ipoteză. Majoritarii evită contactele interpersonale cu romii. Cu singura observație, care poate întări cele mai înainte expuse: nu sunt expuși evitării contactelor acei minoritari care sunt actori în contexte instituționalizate (medicul, învățătoarea, șeful poliției etc). Majoritarul are la fel de multă încredere în acei minoritari adaptați și integrați în codurile culturale și sociale ale majorității ca și în membrii propriului grup. De ce? Pentru că aceștia, fie ei și minoritari, au adoptat acele coduri și le respectă, ceea ce conferă un sentiment de siguranță. Nu neapărat pentru că s-au lăsat asimilați de sistem, deci s-au îndepărtat de caracteristicile out-grupului, ci pentru că sistemul îi face să devină asemănători majoritarilor. Deci, să împărtășească aceleași coduri, valori și atitudini cu majoritarii. Să fie controlabili, majoritarul delegând pentru această operație sistemul codurilor propriului grup.

Datele studiului nu se pot lăuda că au găsit o consistență puternică a relației între conținutul și intensitatea stereotipurilor față de etnicii romi și intențiile comportamentale deschise față de aceștia. Chiar admitând că există o relație nesistematică și de intensitate relativ moderată între stereotipuri și comportamente, intențiile

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

comportamentale reflectă prin ele însele existența esenței distanței sociale a stereotipurilor. Componentele mai puternice și mai evidente ale intențiilor comportamentale se arată a fi prezente pe dimensiunile în care parteneriatul relațional poate fi măsurat și controlat prin resursele formalizate instituțional: comunitatea, educația, sănătatea. La polul opus, acolo unde - cum ne-a prezentat stereotipul - există o excelență a romilor, apreciată ca atare de către majoritari - abilitatea de a se descurca și a face bani - rezerva comportamentală este maximă. Contextul informal, propice relațiilor interpersonale nemediate instituțional și nenormate de coduri, este angoasant pentru majoritari și fi produce frica de a nu cădea sub incidența a ceea ce el apreciază drept negativ la minoritari: necinstea, lipsa de respect față de alții și față de lege.

Vârsta și educația sunt variabile care aduc, în anumite contexte, un plus de sens relației dintre stereotipuri și intenții comportamentale. Câteodată pozitiv, câteodată negativ, în ambele cazuri însă mai net decât contribuția pe care o aduce oricare altă variabilă independentă, precum sexul, ocupația sau mediul de rezidență. Sensul acestor relații este ambivalent: cu cât oamenii sunt mai tineri, cu atât prezența stereotipurilor este mai puțin influentă, cu cât oamenii sunt mai educați resimt mai tare nevoia de a-și întări apartenența la grup, că resursa identitară, prin absorbția codurilor acestuia. Excepția înregistrată în cazurile Dobrogea (pentru ambele variabile, influența asupra intențiilor comportamentale este negativă) sau Banat-Crișana (pentru variabila educație, influența asupra majorității intențiilor comportamentale este pozitivă), este, în fapt, o confirmare a regulilor impuse în celelalte provincii. Aici, vârsta și educația corelează moderat intens și negativ cu intențiile comportamentale.

O altă regularitate empirică propusă de către teorie susține că există posibilitatea proiectării unui continuum al efectelor comportamentale ale prezenței stereotipurilor: dacă stereotipurile sunt puternic ancorate depreciativ și încărcate de frustrare se produce segregare și dis-

criminare, dacă stereotipurile sunt laxe și ambigue premisele pentru interacțiunea cu membrii țintei stereotipului tind să fie mai realiste, mai tolerante. Cel de-al doilea capăt al continuumului ar presupune examinarea rațională din partea observatorilor a ideologiei și mentalului grupului, a gradelor de libertate pentru expresie comportamentală individuală, pentru experimente situaționale. Datele studiului indică imposibilitatea construcției unui astfel de continuum, întrucât în experiența colectivă nu găsim nici experimentarea frustrării sau segregării, nici cea a examinării raționale a structurilor mentalului colectiv. Majoritarii români preferă să navigheze printre reperele fixate de instanțele succesive evocate mai sus și să nu-și pună la încercare propriile observații sau sisteme de valori și convingeri. Deci, să nu conteste autoritatea înțelepciunii sistemului, să nu se aventureze în experimente relaționale pentru care antrenorul său social, mentalitatea de grup, nu l-a pregătit.

Majoritarul român nu este marcat de conflicte identitare pentru că, pe de-o parte, modelul sau identitar este unul pașnic, pasiv și prudent (el nu conține atitudini competitive și nici agresiune constructivă, ci multă, prea multă fatalitate). Pe de altă parte, recunoscând calitățile celorlalți sau preoeminențele modelelor identitare ale acestora, nu acceptă în nici un fel că în zonele în care acestea sunt puternic structurate și performante, modelul său este slab și, în consecință, acolo ar trebui întărit pentru a-l face mai opozabil celorlalți. Regula care alimentează modelul identitar al majorității românești este status-quo-ul.

În cazul relațiilor dintre majoritate și minoritatea romilor, acest tip de rezultat poate ajunge conflictuală. De regulă, cum scrie la carte, conflictele încep acolo unde frontiera subiectivă a in-grupului este impermeabilă. Ori, cercetarea prezintă nu a identificat zone certe de impermeabilitate, pentru că în acele spații am fi trebuit să găsim restricții mult mai puternice în zona comportamentală. Iar dacă frontiera subiectivă dintre cele două grupuri nici nu e închisă, nici nu e deschisă, nu se poate

proiecta nici un instrument care să construiască consocionalitate din lipsă de temelie. O atitudine de tip "minoritate activă" din partea minorității romilor pare a fi singura cale de a forța reasezarea stereotipurilor și intențiilor comportamen-

tale ale majorității. Dar riscă să trezească rezistența la schimbare ideologică și atitudinală a majoritarilor ca grup. Iar aceasta poate fi imprezizibilă. Iar un model identitar consociațional nu se poate clădi pe o rezistență.

ANEXĂ

Corelații între variabilele independente și intențiile comportamentale
în funcție de regiuni

BANAT - CRIȘANA

	activitate	comunitate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârsta	-.05	-.12	-.12	-.01	-.15	-.18*	-.06
ocupație	-.09	.02	.02	-.02	-.14	-.19*	-.06
sex	-.01	-.07	-.10	.18*	-.04	.12	.09
educație	.12	.27**	.22**	.10	.06	.05	.30**
stare civilă	.005	.08	.18*	.06	.05	.13	-.01

*corelații semnificative la nivelul .05

**corelații semnificative la nivelul .01

Controlând influența heterostereotipului

	activitate	comunitate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârsta	-.01	-.09	-.10	.006	-.15*	-.17*	-.02
ocupație	-.11	.005	.01	-.02	-.15*	-.18*	-.05
sex	-.01	.07	-.11	.16*	-.06	.10	.08
educație	.06	.23**	.19*	.07	.03	.06	.26**
stare civilă	.02	.09	.20*	.13	.08	.16*	.03

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

Corelații între variabilele independente și intențiile comportamentale
în funcție de regiuni

DOBROGEA

	activitate	comunitate	dragoste	ducație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârsta	-.15	-.01	-.09	.08	.003	-.14	-.15
ocupație	.002	-.06	-.003	-.07	-.12	-.10	-.01
sex	-.06	.048	.06	-.04	.09	-.03	.15
educație	-.14*	-.19	-.11	-.04	-.26*	-.15	-.29*
stare civil	-.10	-.07	-.08	-.09	-.17	-.08	.07

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

Controlând influența heterostereotipului

	activitate	comuni- tate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârstă	.11	-.07	-.10	.05	-.05	-.15	-.20
ocupație	-.02	-.08	-.01	-.08	-.15	-.10	-.03
sex	-.11	-.02	.05	-.09	.01	-.05	.10
educație	-.17*	-.15	-.10	-.01	-.23*	-.13	-.26*
stare civilă	-.07	-.02	.08	-.05	-.13*	-.07	.11

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

Corelații între variabilele independente și intențiile comportamentale
în funcție de regiuni

MOLDOVA

	activitate	comuni- te	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârstă	-.06	-.02	-.20**	-.01	-.24**	-.23**	-.13*
ocupație	.001	-.02	-.01	-.02	-.09	-.06	-.15**
sex	-.01	.04	-.09	-.01	-.13*	-.07	-.01
educație	-.02	.09	.22**	-.05	.09	.05	.15**
stare civilă	.04	.02	.10	.04	.13*	.13*	.05

*corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

Controlând influența heterostereotipului

	activitate	comuni- tate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârstă	-.06	-.02	-.19**	-.01	-.24**	-.23**	-.12*
ocupație	.03	-.02	.01	-.02	-.08	-.06	-.13*
sex	-.03	.04	-.08	-.01	-.12*	-.07	-.01
educație	-.03	.08	.20**	-.04	.09	.05	.14*
stare civilă	.05	.02	.10	.03	.13*	.13*	.05

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

Corelații între variabilele independente și intențiile comportamentale
în funcție de regiuni

MUNTENIA

	activitate	comuni- tate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârstă	-.08	-.10*	-.17**	-.08	-.15**	-.11*	-.01
ocupație	-.07	-.06	-.03	.01	-.09**	-.04	.02
sex	-.07	.002	-.16**	-.08	-.05	-.02	-.02
educație	.03	.03	.08	.06	.05	.09*	-.03
stare civilă	.12*	-.005	.11*	.04	.07	.05	-.03

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

Controlând influența heterostereotipului

	activitate	comuni- tate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârstă	-.09*	-.10*	-.17**	-.09	-.15**	-.11*	.09
ocupație	-.09*	-.08	-.04	-.002	-.10*	-.07	.003
sex	-.07	-.01	-.17**	-.10**	-.06	-.03	-.03
educație	.05	.05	.09	.09	.07	.11**	-.01
stare civilă	.11*	-.01	.11*	.04	.07	.05	-.03

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

Corelații între variabilele independente și intențiile comportamentale
în funcție de regiuni

OLTENIA

	activitate	comuni- tate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârstă	-.07	-.03	-.20*	.13	.02	-.13	-.07
ocupație	.10	-.02	-.02	.12	.16*	.05	.06
sex	.04	-.05	-.14	-.08	.002	.02	-.17*
educație	-.14	-.02	.11	-.12	-.18*	.08	-.005
stare civilă	-.003	-.04	.10	-.02	.001	.05	-.03

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

Controlând influența heterostereotipului

	activitate	comuni- tate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârstă	-.05	.002	-.18*	-.18*	.04	-.10	-.03
ocupație	.11	-.01	-.01	.14	.17*	.06	.07
sex	.01	-.05	-.15	-.08	.001	.02	-.19*
educație	-.15	-.03	.10	-.14	-.19*	.08	-.02
stare civilă	-.002	-.03	.11	-.02	.003	.05	-.03

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

Corelații între variabilele independente și intențiile comportamentale
în funcție de regiuni

TRANSILVANIA

	activitate	comuni- tate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârstă	-.02	.03	-.21**	.08	-.08	-.09	.04
ocupație	-.08	-.005	-.07	.04	-.10	-.01	.01
sex	-.02	.06	-.12*	-.08	-.04	-.005	-.01
educație	.05	.08	.20**	-.03	.07	.03	.06
stare civilă	-.06	-.002	.16**	.05	.04	.05	-.02

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

Controlând influența heterostereotipului

	activitate	comuni- tate	dragoste	educație	prietenie	sănătate	vecinătate
vârstă	-.02	.02	-.22**	.07	-.09	-.09	.03
ocupație	-.05	.01	-.05	.06	-.07	.003	.03
sex	-.03	.06	-.13*	-.08	-.05	-.004	-.01
educație	-.05	.08	.20**	-.03	.07	.03	.06
stare civilă	-.07	.004	.16**	.05	.04	.05	-.02

* corelații semnificative la nivelul .05

** corelații semnificative la nivelul .01

*Consistența internă a dimensiunilor diferențialului semantic
(autostereotip)*

DIMENSIUNEA "POTENȚĂ"

	V1	V7	V9	V11	V13	V15
V1	1.000	.277**	.224**	.237**	.166**	.210**
V7	.277**	1.000	.398**	.332**	.182**	.242**
V9	.224**	.398**	1.000	.282**	.256**	.289**
V11	.237**	.332**	.282**	1.000	.243**	.264**
V13	.166**	.182**	.256**	.243**	1.000	.379**
V15	.210**	.242**	.289**	.264**	.379**	1.000

** Corelația este semnificativă la nivelul de 0.01

DIMENSIUNEA "ACTIVITATE"

	V2	V3	V4	V6	V14	V17
V2	1.000	.329**	.270**	.448**	.389**	.301**
V3	.329**	1.000	.198**	.338**	.288**	.298**
V4	.270**	.198**	1.000	.250**	.296**	.214**
V6	.448**	.338**	.250**	1.000	.355**	.286**
V14	.389**	.288**	.296**	.355**	1.000	.324**
V17	.301**	.298**	.214**	.286**	.324**	1.000

** Corelația este semnificativă la nivelul de 0.01

DIMENSIUNEA "EVALUARE"

	V8	V10	V12	V16	V18	V20
V8	1.000	.385**	.256**	.211**	.385**	.250**
V10	.385**	1.000	.349**	.147**	.337**	.187**
V12	.256**	.349**	1.000	.148**	.227**	.183**
V16	.211**	.147**	.148**	1.000	.267**	.203**
V18	.385**	.337**	.227**	.267**	1.000	.213**
V20	.250**	.187**	.183**	.203**	.213**	1.000

** Corelația este semnificativă la nivelul de 0.01

STEREOTIPURI INTERETNICE ȘI MODELE IDENTITARE

*Consistența internă a dimensiunilor diferențialului semantic
(heterostereotip)*

DIMENSIUNEA "POTENȚĂ"

	V49	V55	V57	V59	V61	V63
V49	1.000	.354**	.234**	.399**	.223**	.240**
V55	.354**	1.000	.410**	.327**	.231**	.230**
V57	.234**	.410**	1.000	.271**	.168**	.215**
V59	.399**	.327**	.271**	1.000	.179**	.203**
V61	.223**	.231**	.168**	.179**	1.000	.389**
V63	.240**	.230**	.215**	.203**	.389**	1.000

** Corelația este semnificativă la nivelul de 0.01

DIMENSIUNEA "ACTIVITATE"

	V50	V51	V52	V54	V62	V65
V50	1.000	.425**	.134**	.470**	.461**	.365**
V51	.425**	1.000	.071**	.367**	.328**	.343**
V52	.134**	.071**	1.000	.088**	.126**	.100**
V54	.470**	.367**	.088**	1.000	.371**	.369**
V62	.461**	.328**	.126**	.371**	1.000	.400**
V65	.365**	.343**	.100**	.369**	.400**	1.000

** Corelația este semnificativă la nivelul de 0.01

DIMENSIUNEA "EVALUARE"

	V56	V58	V60	V64	V66	V68
V56	1.000	.333**	.241**	.208**	.392**	.278**
V58	.333**	1.000	.316**	.129**	.376**	.274**
V60	.241**	.316**	1.000	.116**	.337**	.226**
V64	.208**	.129**	.116**	1.000	.175**	.142**
V66	.392**	.376**	.337**	.175**	1.000	.371**
V68	.278**	.274**	.226**	.142**	.371**	1.000

** Corelația este semnificativă la nivelul de 0.01

Consistența internă a diferențialului semantic

AUTOSTEREOTIP

	activitate	evaluare	potenta
activitate	1.000	.259**	.389**
evaluare	.259**	1.000	.607**
potenta	.389**	.607**	1.000

** Coeficientul este semnificativ la nivelul 0.01

HETEROSTEREOTIP

	activitate	evaluare	potenta
activitate	1.000	.128**	.070**
evaluare	.128**	1.000	.558**
potenta	.070**	.558**	1.000

** Coeficientul este semnificativ la nivelul 0.01

LOCALITĂȚILE ÎN CARE A FOST EXECUTAT STUDIUL

1	Alexandria	30	Costuleni	59	Orăștie
2	Alimănești	31	Craiova	60	Păulești
3	Amara	32	Creaca	61	Pecica
4	Babadag	33	Cricău	62	Pitești
5	Bacău	34	Cujnir	63	Ploiești
6	Balota	35	Dumbrava	64	Plopeni
7	Basarabi	36	Dumitra	65	Podul Iloaiei
8	Bascov	37	Făurei	66	Poroschia
9	Beriu	38	Focșani	67	Prejmer
10	Berzovia	39	Găești	68	Reșița
11	Biharia	40	Gălățuș	69	Salatrucel
12	Bistrița	41	Glimbocu	70	Salicea
13	Bogați	42	Gugești	71	Satchinez
14	Bolintin Vale	43	Hancea	72	Sauca
15	Bontida	44	Ianca	73	Sebeș
16	Botoșani	45	Iasi	74	Sibiu
17	Brașov	46	Ilisești	75	Slobozia
18	Brezoi	47	Ineu	76	Șoncuța Mare
19	Bucovăț	48	Ionești	77	Sovata
20	București	49	Iratosu	78	Ștefan Cel Mare
21	Burdujeni	50	Lumina	79	Ștefan Vodă
22	Buzău	51	Lunca	80	Strehaia
23	Carligele	52	Madei	81	Suceava
24	Catamarasti	53	Micfalău	82	Tasnad
25	Chitila	54	Miercurea Ciuc	83	Tecuci
26	Cilibia	55	Negri	84	Timișoara
27	Cluj Napoca	56	Novaci	85	Valea Mărului
28	Constanța	57	Olteni	86	Vasloveni
29	Coșoveni	58	Oradea	87	Vaslui
				88	Zalău